

TANULMÁNYOK

KOCH ZSIGMOND

Boston University

AZ EMBERTUDOMÁNYOK ÉS A PSZICHOLÓGIAI STÚDIUMOK¹

A KUTATÁS PATOLÓGIÁJA

Sok évvel ezelőtt szóba hoztam — előbb heccből, utóbb már komolyan —, hogy szükség volna egy olyan területre, amit a kutatás patológiájának (avagy, barokkosabban szólva: kognitív patologisztikának) nevezhetünk. Mások kutatásainak — illetve az önnön fejemben zajló idevágó folyamatoknak — évtizedeken át tartó vizsgálata félelemmel vegyes tiszteletet ébresztett bennem azon végtelen tehetség iránt, aminek segítségével az ember saját elméjét félre tudja vezetni. Meglehet, hogy ez a tehetség bizonyul majd a versenyben a végső géniusznak!

Osztályozz csak bármely szabadon választott szisztematikus formularendszert — legyen az tanuláselméleti, rendszerelméleti, információ-elméleti, kognitív-genetikus, sőt, akár fenomenológiai-hermeneutikus avagy viselkedésterápiás indíttatású — a vizsgálódás impulzusának alábbi episztemopátiás eltévelyedései szerint. (Ha jó osztályzat-hoz jutnál, úgy felteszem: személyedben vagy a tesztelendő megfogalmazás szerzőjét tisztelhetem, vagy egy elsőéves egyetemistát!)

1. Zsargon és „szó-mágia”.
2. Egyetlen alapelv imperializmusa.
3. A teljesítmény helyettesítése *programmal*.
4. Hajlam arra, hogy a kérdéses terület olyan szűkös meghatározást

¹ Vagrant confessions of an asystematic psychologist: an intellectual autobiography; Amenaning in the Humanities; Psychology versus the psychological studies címeken az Amerikai Pszichológiai Társaságban, illetve a XXII. Nemzetközi Pszichológiai Kongresszuson tartott előadások alapján folyóiratunk számára készített tanulmány

kapjon, ami a kutatást már érdektelenné teszi, avagy bevégzi, még mielőtt elkezdődhetne.

5. Az előrehaladásnak önkényes és erőteljes egyszerűsítő feltevésekkel véghezvitt serkentése (mint a képzeletbeli „peremfeltételek” vagy az adatok matematikai tulajdonságainak *kedvéért* felállított tény-ellenes feltételezések); javaslat egy „mintha”-modellre a korlátozások e halmazának tekintetbe vételével, majd — e korlátozásokat illetően — kellemes zuhanás a totális amnéziába.

6. Hajlam arra — jobbra olyan külsődleges alapokon, hogy a „kontroll” avagy a matematikai kezelés szándékozott módoszatai elérhetők legyenek —, hogy kiválasszunk egy „egyszerű esetet”, majd úgy tekintsük: csupán idő és energia kérdése, hogy a „bonyolult eset” kezelhető legyen pusztán kombinációs szabályok alkalmazásával.

7. Hajlam arra, hogy egy olyan szent és sérthetetlen „ön-korrigáló” episztemológiát fogadjunk el tekintélyként avagy találjunk fel, mely az adott terepen folyó összes vizsgálódást a sikert előre garantáló szabályok alkalmazásától teszi függővé.

8. Az előbbiek folyamánya a szellemi vállalkozásnak szabály irányította perspektívája, ami a gondolkodó szerepét már fölöslegessé teszi. A szabály: a gondolat atyja — s egyben az anyja is!

9. Hajlam arra, hogy a szabályok alkalmazása mellett — alkalmatlanságuk émelyítően sok mutatója ellenére is — oly merev, vak és makacs módon *kitartsunk*, hogy viselkedésünk bármely egyéb kontextusban mint skizofrénias volna jellemezhető.

10. Hajlam arra, hogy inkább a respektált metodológiával, mintsem a „hagyományos” bölcsességgel vagy az egyéni tapasztalattal összeegyeztethető „leleményt” fogadjuk el, tekintet nélkül arra, hogy a nem-tudományos ismeret mennyire világosan és sűrűn igazolt.

11. A 10. számú episztemopátia egy kritikus halmazódási értéknél azon követelmény *teljes törléséhez* vezet, hogy a tudásnak *értelme kell legyen*, illetve a saját tapasztalatokban való alapvető bizalmatlanságot idézi elő. Ha egy eredménynek értelme van, az ember *azzal szemben* bizalmatlan.

12. Rendkívül erős idegenkedés saját mélyebb ismeretelméleti és/vagy szubsztantív elkötelezettségeinknek *felülvizsgálatától*. Ez valójában az igazság egy elmélete, mely azt az idők során észlelhető egyéni következetességgel azonosítja.

13. Ergo — figyelemre méltó és hatásos aránytalanság az ember munkája iránti elkötelezettségek megalapozására fordított figyelem, illetve a felszíni vagy aprólékos eszközjellegű részletekre fordított figyelem között. Az ember boldogan lubickol a „szuperstruktúrában”, ugyanakkor hitványul érzi magát az „alstruktúrában”.

14. Tendencia arra, hogy nagy tételben halmozzuk a tartós és divatos szakmai mítoszokat az előzetes kritikai felülvizsgálat minimuma mellett: elfogadjuk a dermesztő csoportnyomást problémák vagy adatok kikerülésére, vagy változtatjuk a teoretikus lehetőségeket;

vagy a területen belüli lényeges (és néha nyilvánvaló) határok, az elemzésnek vagy bejárásnak az adott területen elérhető specificitása stb. kérdéses marad. Vagyis, középponti tendencia az a beállítódás lesz, hogy az ember sakkban tartja fantáziáját és kritikai erőforrásait (vagy boldogan szenved el ezek csökkenését).

A fenti kóistoló szükségképpen csak egy korlátozott csuklógyakorlat az *elemi* kognitív patológiztikából. Ha volna idő egy haladó kurzusra, úgy vélem, plauzibilis módon elő tudnám adni a gondolatvilágomat jelenleg betöltő átfogó általánosítást. Eszerint vannak idők és körülmények, amelyek közepette a kutatás iránt elkötelezett emberek hajlamosak szinte kényszeres módon kudarcra ítélni a vizsgálódás célját. Mintha a bizonytalanság, vitathatóság, kétértelműség, értelmünk végeessége volna a legelviselhetetlenebb egzisztenciális gyötrellem. Ilyen feltételek mellett alkalmas és őszinte emberek olyan autisztikusakká válnak, mint a kisgyerekek; sokkal inkább hajlanak arra, hogy biztonság-fantáziákat kergessenek és tartsanak fenn, semhogy bármilyen szilárd és szignifikáns tudás győzelme elérhető közelségbe kerülhetne!

Az ilyen szenvedélyesen hajszolt kognitív hasznavehetetlenség egyáltalán nem a *pszichológiai* vizsgálódás kizárólagos jellemzője, de kitapintható a kutatás bármely egyéb kontextusában, a tudományon belül és kívül egyaránt. Úgy hiszem, a megismerési funkció e perverziói velejárói az emberi létnek, de soha nem nyilvánultak meg szembetűnőbben (vagy végzetesebben) mint a mi kedves századunkban. E borus feltevés nem *teljesen* idioszinkrázia terméke: osztja P. W. Bridgman, akinek utolsó könyvét — *Ahogy a dolgok vannak* (1959) — áthatja a „meggyőződés, hogy valami alapvető alkalmatlanság rejlik abban a módban, ahogyan elménket használjuk”.

JELENTÉSMENTESÉG AZ EMBERTUDOMÁNYOKBAN

A jelentésmentes gondolkodás (...) vagy vizsgálódás a tudást sokkal inkább „feldolgozás”, mintsem felfedezés eredményének tekinti. Feltételezi, hogy a tudás egy masinéria, egy szerelőszalag, egy „metodológia” automatikus terméke. Élve azzal a feltevéssel, hogy a tudást feldolgozás generálja, elgondolása az ismeretekről fikcióelvé, konvencionálisztikus. Olyannyira erősen e perspektívából tekint a tudásra, hogy néha azt látszik feltételezni: a vizsgálódás tárgya időtlenül és zavaróan irreleváns. A vizsgálódás tárgyának vagy problémájának a részei és viszonyai mintha fordított teleszkópon át jelennének meg: törölve a részlet, struktúra, mineműség. Az ismeretek tárgyai, ha nem arcátlanokká, akkor karikatúrákká válnak, így elvesztik realitását. A világot vagy annak bármely adott részét nem élük át teljességében és szenvedélyesen, s úgy érzékelik, mint ami mentes az objektív értéktől. A jelentésmentes gondolkodás hajlik a mankókba

vetett bizalomra, mint amilyenek: szabályok, kódok, előírások, merev módszerek; extrém formában kényszeressé és mágikussá válik.

A jelentésmentes gondolkodás azt a hajlamát, hogy tárgyat mint arctalan, elkülönületlen, pszichésen távoli valamit vegye nyilvántartásba — hogy értelmileg úgymond anesztéziásként álljon tárgyával szemközt —, „anti-ontogolizmusnak” nevezem (ha a kifejezés megbocsátható). Azt a hajlamát, hogy az autentikus és kontextuálisan irányított elemzést, felfedezést vagy feltalálást egy külsődleges módszer vak alkalmazásának rendelje alá, „módszertani fetisizmusnak” hívom. Az *anti-ontologizmus* és *módszertani fetisizmus* valójában a jelentésmentes gondolkodás meghatározó jegyeinek tekinthetők.

A *jelentésteli gondolkodás* álcázott, eleven viszonyok *közvetlen észlelését* foglalja magában, ami, úgy tűnik, a gondolkodás tárgyainak, a gondolkodás alkalmait formáló problémahelyzeteknek a sajátosságaiból táplálkozik. A gondolat formáját és szubsztanciáját organikusan meghatározzák a tárgy jellegzetességével, a probléma feltételei. A jelentésteli gondolkodásban az értelem élvezettel átöleli a probléma, a tárgy által kijelölt relációs mátrixot. Ez a személy és a tárgy avagy a probléma egybefolyása. Csak a probléma vagy tárgy, annak tagjai és viszonyai léteznek. S ezek valóban a legteljesebb, a leginkább eleven, feszültségteli, tagadhatatlan módon. Világos leíró általánosítás, ha azt mondjuk, hogy a jelentésteli gondolkodás ontologisztikus, valamilyen primitív, elfogadó, mesterkéletlen, öntudatlan értelemben.

A jelentésteli és jelentésmentes gondolkodás relatív előfordulása bármely populációban nagymértékben függ azoktól az értékektől, amelyeket a csoport mindannyiukkal szemben felállít. Az ilyen értékek persze a tudás-elsajátításnak a csoporton belül domináns ideológiába és racionalitás-mintába ágyazódnak, s a tudományos stílust, habitust és érzékenységet befolyásoló minden intézményt áthatnak.

A jelentésmentes gondolkodás olyan szintekig fejlődött a XIX. század folyamán, melyek az emberi szenzibilizásra ártalmas fordulatot jelentettek, s a század végére oly módon kezdett stabilizálódni, hogy minden területen átfestette a tudás természetéről szóló ideológiákat.

Talán legalapvetőbb összetevője e folyamatnak *magának a tudásnak* a gyors növekedése, komplexitásban, differenciáltságban és kezelhetetlenségben. Súlyos emberi teherterhelés a tudásnak az a pusztító funkciója, hogy csupán terjedelmében halmozódjék. Ez a tény az áttekinthetőséggel és valósághűséggel jellemezhető, egyéni értelem lehetőségeit eleve kirekeszti. A dolgok ilyen állása önmagában kitermeli a zavarodottságot, tanácstalanságot, az elidegenedést és rettegést. *Ekkor* természetes, hogy az ember szabályok, metodológiák, eszközök készleteit hajkurássza, melyek biztonságot nyújthatnak, s megóvják őt a jelentésteli gondolkodás hevéitől. Ez módszertani fetisizmushoz vezet. Az ontológiamentesség vagy anti-ontológia benne rejlik az ennek megfelelő diszpozícióban: a kudarc nem megenged-

hető. A jelentéstani gondolkodásban nem lehet *mindig* arra számítani, hogy választ kapunk — a jelentésmentesben lehet. Ha adott az eszközök egy halmaza, amely *előre garantálja* a tudás akkumulációját, az esztétikai műtermeket stb., úgy az ontológiamentesség mindig mellettünk áll. E megfontolásokat így foglalhatnánk össze: ha a tudás rendkívüli komplexitásával a zavar kritikus mértéke jár, az ember a *jelentésmentesség kényelmében* keres menedéket.

Úgy hiszem, a jelentésmentesség trendje hatalmába kerítette mind a tudományokat, mind a művészeteket, olyan közös történeti tényezők révén, amelyeket a jelentésmentesség „kényelmére” való utalással próbáltam meg azonosítani.

A művészet, minthogy természete a jelentés bizonyos változatainak maximalizációjával kapcsolatos, nem adja meg magát az önnön természetére vonatkozó gorombán instrumentális koncepcióknak oly készségesen, mint a tudomány. Mindazonáltal fogékony a módszertani fetiszmusra, és az ontológiamentesség bizonyos fajtái még súlyosabban érintik.

Századunk olyan problémákat vetett fel, melyek fényében a jelentésmentesség biztonsági mankója a művész számára sokkal inkább elkerülhetetlennek tetszik, mint a szellemi közösség bármely egyéb tagja számára.

Léteznek a specializációnak olyan formái, melyekben a jelentés felkeresése iránt elkötelezett tudós menedékre találhat. A művészetben *ugyanezen értelemben* nem léteznek „specializációk”. Léteznek tudományterületek, melyekben az ember erőteljesen jelentéstell módon operálhat szimbólumokkal, melyek tapasztalati „jelentése” nem csupán satnya és távoll, de a szimbólum oly teljesen „felszívta” azt, hogy szinte kivehetetlenné válik, és nem használható már arra a célra, amelyre elvben ténylegesen alkalmas lehetett volna. A művész ugyanakkor mindig élményközelben dolgozik. Az alkotás során élményeket rendez, s amit alkot, az strukturált tapasztalatokat közvetít mások számára. Akármennyire absztraháljon bár (s mindig azt teszi), az szükségképpen *saját* élményeiből ered, az önnön világa és ideje által elrendezett tapasztalatokból.

PSZICHOLÓGIA AVAGY A PSZICHOLÓGIAI STÚDIUMOK

Negyvenéves pályafutásom során, mint a lélektani teóriák elemzője és tudományfilozófus (s persze, az első tíz esztendőben mint kísérletező, aki a patkányok viselkedésével foglalkozott), egy releváns pszichológia feltételeit kerestem. Felfedeztem, hogy mik ezek a feltételek, de többet tanultam arról, hogy mik nem.

A priori alapon, semmi sem oly félelmetes, mint hogy az összes organizmus (nem is beszélve az emberekről) működéseit magába foglaló teljes terület egy *koherens* diszciplína tárgya lehet. Ha az elméleti integráció a célunk, ilyen feltételt soha nem sikerült el-

érni a vizsgálódás bármily nagymértékű felparcellázása révén sem — a fizikát is beleértve. Ha a lélektan 100 éves *történetét* vizsgáljuk, akkor a nyilvánvaló tendencia az elméleti és tárgyi frakcionálizálódás (és a specializációk közötti fokozódó elszigetelődés) felé, nem az integráció felé mutat. Ami a lélektan nagyobb kvázi-teoretikus „paradigmáit” illeti, a történet azt mutatja, hogy egy adott generációban felszaporodott kemény tudás általában szétfeszíti az előzőben honos elemzési kereteket, s az e tudás által feltevés szerint javasolt új keret túlélése tipikusan csak a következő generációig tart.

Álláspontom szerint a pszichológia *kohéziójának hiánya* ahhoz kell vezessen, hogy a „pszichológia” kifejezést olyasfajta szószerkezetre cseréljük fel, mint „pszichológiai stúdiumok”. E stúdiumoknak, ha komolyan a lélektani gondolkodás történetileg kialakult tárgyaihoz címezik őket, az emberi tevékenység és élményvilág temérdek és heterogén tartományát kell átfogniuk. Ha a kíváncsi a releváns tudás, úgy a problémákhoz alázattal kell közelíteni, a módszerek kontextuálisak és rugalmasak kell legyenek, s elvárásunkat a hirtelen áttörésre kordában kell tartanunk. Mi több, a különböző pszichológiai tanulmányok számára nyitva álló konceptuális rendező eszközöknek, technikai nyelveknek („paradigmáknak”, ha így jobban tesszük) — mint minden emberi megismerő organizációnak — perspektivikusaknak, a kutató viszonylatában érzékenység-függőknek és gyakran egymással összehasonlíthatatlanoknak kell lenniük. Ilyen fogalmi inkommenzurabilitás gyakran nem csupán két tartalmilag különböző pszichológiai stúdium között van érvényben, hanem „ugyanazon” terület perspektivikusan eltérő elrendezései között is. A pszichológiai események karakterisztikus módon többszörösen determináltak, emberi jelentésüket tekintve többértelműek, kontextuálisan elhelyezkedők avagy bonyolult és bizonytalanul elhatárolt módon beágyazottak, extrém mértékben tűnékenyek és labilisak. Mindez nyilvánvalóan korlátozza a kutató feladatát, s határok közé szorítja a tudást, amit felszínre hozni remél. A különböző *elméletalkotók* — eltérő elemzési céljaiktól, prediktív vagy gyakorlati kívánalmaiktól, észlelési érzékenységüktől, metafora-alkotó tehetségüktől, előzőleg meglevő diszkriminációs repertoárjuktól függően — ugyanazon terület *nem-szisztematikusan* eltérő perzeptuális tagolásait fogják előállítani. Feltűnően különböző szemcsézettségű és jelentés-határú változókat fognak azonosítani, eltérő csoportosítási elvek szerint szelektálva és összezsacatolva. A határok, változók, fogalmak tehát minden valószínűség szerint eltérő diszkurzív univerzumokat fognak megalapozni, még ha pontatlanokat is.

A pszichológiai kutatások roppant tartománya miatt a különböző kutatási területek nem csupán különféle (és kontextuálisan helyénvaló) módszereket kívánnak meg, de hordozzák a történetileg felfogott széles kutatási csoportosulások különböző tagjainak affinitását is. Olyan területek, mint az érzékelés vagy a biológiai pszicho-

lógia bizonynyal tekinthetők úgy, hogy szilárdan benne vannak a biológiai s így bizonyos hatótávolsággal a természettudományok családjában. De a pszichológusoknak végső soron akceptálniuk kell azt a tényt, hogy a pszichológiai kutatás kiterjedt és fontos régiói olyan vizsgálódási módokat igényelnek, amelyek inkább hasonlítanak a humán tudományokra, mint a természettudományokra. S ezek közé sorolnám olyan hagyományosan „fundamentálisnak” nevezett területek lényeges szektorait, mint az észlelés, a kogníció, a motiváció és a tanulás, *éppúgy*, mint olyan nyilvánvalóan kifinomultabb terepeket, mint a szociálpszichológia, a pszichopatológia, a személyiséglélektan, az esztétika és a „kreativitás” elemzése.

Amikor olyasmiket állítok, mint a fentiek, fontos aláhúzni, hogy mit *nem* mondok. *Nem* mondom, hogy a pszichológiai stúdiumok ne legyenek empirikusak (e manapság túlterhelt és megcsonkított szó valamely értelmében), hogy ne törekedjenek a megfigyelt események racionális osztályozására, hogy ne próbálkozzanak a szignifikáns események éleselméjű, szívós, aprólékos és differenciált elemzésével. *Nem* mondom, hogy a statisztikai és matematikai módszerek mindenütt alkalmazhatatlanok. *Nem* mondom, hogy mindaz, amit eddig a „kísérleti” név alatt műveltünk és találtunk, kiselejtendő, sokkal inkább, hogy élesen tudatában kell lennünk a természettudományos kísérlet és a pszichológiai „kísérlet” közötti különbségeknek. Olyan következmény ez, melynek — legyen bármilyen csavaros — számot kell tudnia adni legalább arról a tényről, hogy a molekulák nem szoktak következtetésekbe bonyolódni a kísérletező céljait illetően.

Állítom, hogy a pszichológiai stúdiumok számos középponti terepén olyan fogalmak, mint *törvény*, *kísérlet*, *mérés*, *változó*, *kontroll* és *elmélet* nem viselkednek kielégítően hasonló módon a megalapozott természettudományokon belüli homonimáikhoz, hogy indokolt legyen rájuk kiterjeszteni a *természettudományos* kifejezést.

Nem pejoratív és másodrendűséget sugalló a pszichológiát (vagy annak nagy részét) inkább a „humán tudományokkal”, mint a „természettudományokkal” rokonítani. Emlékeztetném azokat, akik szerint a humán tudás „lágy” diszciplinákon alapul, hogy a zenetudomány, a klasszikus irodalom, az összehasonlító filológia, — sőt a biblikus archeológia — legalább olyan „kemény” — szellemi — izomzatot igényel, mint ami a „természettudományos” pszichológia üzéséhez szükséges. Emlékeztetnék továbbá arra, hogy a filozófiát — ami magában foglalja a logikát, s magát a tudományfilozófiát is, amiből feldolgozási imperatívuszait merítették — tipikusan a humán tudományokhoz sorolják. A tudományok és humán tárgyak közötti viszonyok kérdései jóval komplikáltabbak, mint ahogy azt általában fel fogják, az e tárgyban az utóbbi negyedszázadban elhangzott sok izgatott megnyilatkozás ellenére. Ezeket itt nem tudom felsorolni, tekintve attól a megjegyzéstől, hogy *mind* a természettudományok, *mind* a humán tárgyak „kumulálják” a tudást, de más-más értelem-

ben. Bármily szeszélyes és nem-lineáris legyen is a természettudomány menete, az idők és erőfeszítések során (legalább hosszú távon) specifikálják és finomítják általánosításait. A humán tárgyakban ugyanazon jelenségtérületet a térben és időben erősen elkülönült kutatók eltérő érzékenységei vizsgálják meg. Az adott terület ennek eredményeként előálló *perspektívái* bizonyosan kumulálódnak, de nem „progresszív” módon. Platón, Shakespeare, Joyce, s még Lawrence Durrell is, célba vették a szerelem elágazó és sokalakú jelenségtartományát. Senki nem állítaná azonban, hogy Shakespeare „finomítja” a platóni teóriát, vagy Joyce valamilyen értelemben „tökéletesítené” illusztris elődeit. E felderítők lencsék egy készletét hagyták maguk mögött, melyeken keresztül a szerelem eltérő modalitásai, textúrái és implikációi tárulnak fel. Ha *most* valaki képes is e lencsék egyikén át tekinteni a szerelemre, ebből nem következik, hogy — a fogalmi optika valamiféle mágiája által — ezek kombinálhatók volnának egy integrált lencserendszerbe, de mindegyik *gazdagítja* megértésünket a szerelemről. Véleményem szerint a pszichológiai vizsgálódás és tudás nagy része elvben nagyobb hasonlatosságot mutat a humanisztikus munka fentebb vázolt aspektusaival, mint a „szigorú” tudományok működésével.

Elemzésem azzal kerüli meg a filozófiai jelentésemleletek mozarát, hogy a kommunikáció feltételeinek viszonylag egyszerű empirikus vizsgálatára és a természetes nyelvekben előforduló tényleges definíciós gyakorlatra irányul. Ha a definíció problémáját lélektanilag tekintjük, azt látjuk, hogy a meghatározás, amennyiben a fogadó fél megérti, a perceptuális tanulás egy folyamatához vezet, s a tanulás eredménye azon tulajdonságok, viszonyok vagy rendszerek diszkriminációja, melyekre a meghatározó a kifejezéssel utalni kívánt. Ez végső soron azt jelenti, hogy a meghatározás *észlelési tréning-folyamat*.

A nyelv a legjobb esetben is gyarló szerszám, még egy nagyon képzett nyelvi közösség tagjainak körében is, akik elég körülhatárolt problémák iránt érdeklődnek. A jelenlegi intézményesült tudományok egyike sem alkot egyetlen, homogén nyelvi közösséget. S minden egyes tudományterületen belül, még ha eléggé kész alakban áll is, különbözőképpen kompetens nyelvi közösségek hierarchiája létezhetnek. Extrém esetben létezhetnek elég meghatározott és különleges megfigyelhető tulajdonságok, illetve viszonyok, melyeket csupán egyazon laboratóriumban dolgozó két ember képes észlelni és nyelvi kifejezésekkel jelölni. Mi több, hangsúlyozandó, hogy a tudományon belüli nyelvi közösségek rétegződése a megfigyelők *érzékenységének* változatait éppúgy tükrözheti, mint a képzésen belüli különböző szinteket és érdeklődési centrumokat.

Pszichológusok (a behavioristák különösképpen, de mások is) az „interszubjektivitást” az egyszerű „objektív mutatókhoz” horgonyzott definíciós kapcsolódásokkal próbálták biztosítani. A jelen elemzés azonban világossá teszi, hogy a ténylegesen végbemenő kom-

munkációt nem az ilyesfajta paradigmán alapuló definíció közvetíti. Egy terminus alkalmazása (és jelentésének kezdeti elsajátítása) gyakran hajszálfinom vagy beágyazott viszony-konstanciák észlelésétől függ, események sokaságán át, melyek tűnékenyek, alkalomról alkalomra változnak, kitérnek az „ujjal mutogatás” eredeti értelmében vett oszteniói elől stb. E jelentéseket nem szolgáltathatja kellő élességgel semmiféle rögzített kapcsolódás valamely kanonizált „definíciós bázis” elemeihez (ahogy ezt általában felfogják).

Ezen álláspontból számos további következmény fakad. Ezek közül néhány:

1. Az elemzés azt implikálja, hogy a „közvetlenül megfigyelhetők” (sic!) univerzumának határait roppant mértékben ki kell terjeszteni. Számos „teoretikus” és feltehetően magasszintű terminusnak kell megkülönböztetnie események és dolgok határozott — amennyiben perceptuálisan erősen beágyazott — tulajdonságait és viszonyait, hogy azok közvetlen módon kijelölhetők legyenek. Ebből a szempontból elvben nem tehető különbség a „megfigyelési kifejezések” fajtájához tartozónak vélt, illetve az „elméleti kifejezések” fajtájához tartozónak vélt terminusok között.

Minden hatékony definíció *reális definícióként* konstruálható: egy meghatározás címkéz és megőriz *valamit* a világ áramlásában, legyen e valami bármennyire beágyazott és bonyolultan körvonalazott is. Mi több, *ami* a címkézés tárgya, az semmivel sem stabilabb, mint a kifejezés alkalmazóinak diszkrimináló tevékenységei és képességei. A *metafora* folyamatai — azaz észlelés a viszony-jellemzők olyan elrendezésében, melyek átfedést mutatnak a „régí terminus” által jelölt jellegzetességekkel (avagy hasonlóak ahhoz) — a nyelvhasználatban mindenütt fellelhetők. Jóllehet a metafora „lerontott” használata is ismeretes, amikor az „új” megkülönböztetés a korábban megalapozottnál kevésbé differenciált (vagy csak homályos átfedést mutat azzal), a nyelv *kreatív* használatában egy szó jelentése élesedhet és gazdagodhat, ha olyan körülményekhez kapcsolódik, melyekben az eredeti viszony-jellegzetességek tisztábban vagy gazdagabban mutatkoznak meg. Az emberi lények képesek az erőteljes perceptuális keresésre a szövevényes átfedések után, melyek a már megalapozott jelentéseket tovább csiszolhatják és kiterjeszthetik. Ha sikeresek a kreatív metaforák iránti ilyesfajta erőfeszítések, úgy a *tudás* szélesedett!

2. Az elemzés összekapcsolja a fogalomalkotás problémáját a fogalom alkalmazásának és meghatározásának problémájával. Az „elméletalkotó”, aki bepillantást nyert a tapasztalat vagy cselekvés lényeges feltételeibe, a mentális működés valamely állandó viszony-jellemzőjének olyan észlelését vitte végbe, ami korábban általában nem történt meg. A meghatározás problémája ekkor annak problémájává válik, hogyan tanítsunk meg embereket ezen állandó viszony-jellegzetesség észlelésére. Ha a „jellemző” magas szinten beágyazott vagy bonyolult körvonalú, az ilyesfajta tanítás igen nehéz

lehet. Valóban, az olyan nyelvi közösség, mely kellőképpen érzékeny arra, hogy megtegye vagy megközelítse a szükséges megkülönböztetést, néha extrém módon kicsi.

3. A természettudomány nyelvközössége nem bővíthető azáltal, hogy a kényes és finom megkülönböztetéseket *visszavezetjük* durvábbakra, de a durvábbak néha eszközül szolgálhatnak arra, hogy az észlelést a finomabb viszonyok és tulajdonságok felé fordítsák. A természettudomány jellegzetes módszerei, mint a kísérletezés, olyan eszközök, melyek lehetővé teszik az események közötti (vagy azonkon belüli) kényesebb viszony-jellegű kapcsolatok észlelését azáltal, hogy a lehető legtisztább (a legkevésbé álcázott vagy beágyazott) eseménykontextusban idézzük azokat elő.

4. Az elemzés romba dönti a természettudomány és a humán területek bármely éles elkülönítésének bizonyos hagyományos alapjait. Megkérdőjeleztetik az az előfeltevés, hogy a természettudományos és humán nyelvhasználat elvileg különböző kell legyen. Álláspontunk erős kihívást jelent azon elvárással szemben, hogy a használat és értelmezés homogeneitása (tehát az egyezmények „univerzalitása”) jellemző a természettudomány esetében, míg ennek szöges ellentéte kell számítanunk a humán tárgyaknál. A nyelvhasználat (tehát az artikulált tudás) mindenütt úgy tekinthető, mint a nyelvhasználók diszkriminációs tehetségének függvénye, s az „egyezmény” (a már elért terjedelemben) mindig a kifejezés által mobilizált diszkriminatív tapasztalatok átfedéseitől függ. Egyezmények bizonyos referencia-területeken tágabban avagy precízebben elérhetők szemben másokkal, de ezek inkább fokozataikban, mintsem fajtaikban különböznek, s olyan dolgokat tükröznek, mint a perceptuális megjelenítéseknek az adott terület sajátossága által lehetővé tett áttekinthetősége.

Mindezek együttesen lehetővé teszik, hogy meghatározzuk a pszichológiai stúdiumok bizonyos helyi jellegzetességeit. Röviden jellemezném ezek némelyikét:

a) A fogalomalkotás és meghatározás perspektivikus és érzékenység-függő jellege a lélektani események roppant komplexitásával és tartományával együtt bizonyossá fogja tenni azt a helyzetet, amit a pszichológiatörténet már eddig is dokumentál: hogy a pszichológiai tanulmányok széles körben pluralizálódnak; hogy ezek meghatározatlan (és nem rendszeres) kapcsolatokat alakítanak ki egymással; hogy *mindegyik* specializált nyelvi közösségek vagy kutatócsoportok egy együtteséből áll, melyek eltérő csoport-nyelveket alakítanak ki. A nagyjából közös problémákat közös szempontból űző s így egyazon specializált nyelvben osztozó kutatók ilyen társulásait *kutatósejtekné*k nevezem. A pszichológiában célbavett jelenségek polimorf jellegéből, rendkívüli változatosságából, finom és kényes mivoltából fakadóan a szignifikáns kutatási alternatívák nem csupán egyre több specializált kutatósejthez (tehát nyelvközösséghez) vezetnek el, hanem olyanokhoz, melyeket saját „diszkriminatív készleteiknek” (a csoporttagok — a csoporton belüli kommunikáció előfeltételét je-

lentő — egymást átfedő vagy közösen osztott diszkriminációlnak) összehasonlíthatatlansága mindinkább elszigetel.

A kutatósejtek nyelveinek ez az óhatatlan inkommenzurabilitása — mind a szélesen definiált pszichológiai stúdiumokon belül (amilyen például az észlelés, a társadalomlélektan vagy az empirikus esztétika), mind ezek között — *biztosítja*, hogy a pszichológiai stúdiumok, akár kollektíve, akár egyedileg vesszük is ezeket, soha nem bizonyulnak valamely nagyszabású módon *integrálhatóknak*.

b) A fenti megfontolások nem csupán a kutatósejtek közötti kommunikációra, de a *sejten-belüli kommunikációra* vonatkozóan is sugallnak bizonyos korlátozásokat. Egy „nyelvközösség” maga is alközösségek kvázi-hierarchikus készletéből fog állni, melyek minden tagja eltérő kompetenciával „beszéli” és alkalmazza a nyelvet. (Egy nyelvközösség ilyen „vertikális” szerkezetének indoklását, bár intuitíve nyilvánvaló, nem fejthetem ki ehelyütt.) Egy kutatósejten belül ilyen módon rétegzett, gyakorta több malomban őrlő és többértelmű *csoporton belüli* kommunikációra számíthatunk.

A kutató közösségeken belüli *vezetés* elhanyagolt kérdése a pszichológiai kutatósejteknél különös makacssággal jelentkezik. Ez jellegzetesen követők egy csoportját jelenti egy vezető környezetében. A vezető kovácsolta ki a nyelvet, s feltehetőleg a csoporthoz viszonyítva a legmagasabb szintű jártassággal alkalmazza. Tekintetbe véve a beágyazottság és perceptuális álcázottság fokát, ami az elemzés szerint a lélektani fogalmak referenseit jellemzi, a vezető sikeressége a nyelv átadásában a tényleges vagy potenciális követőknek körülírt határokat mutat — különösképpen, ha gazdag nyelvről van szó. Még a legfogékonyabbak is a vezetőétől jócskán eltérő fogalmi képletet tesznek magukévá. A kevésbé tehetséges szakakat, szlogeneket fog „internalizálni”, de szajkózva vagy jelentésmentes módon használja azokat.

Az ilyen kommunikatív nehézségek eltérően súlyosak különböző pszichológiai stúdiumokban, s adott „tanulmányon” belül a különböző kutatósejtek között. De bizonyos területeken (mint például a pszichoanalízis, a személyiséglélektan, az empirikus esztétika), a csoporton belüli kommunikációs nehézségek oly makacsnak bizonyulhatnak, hogy kérdésessé teszik, vajon egy adott elmélet hívei valóban *ugyanazon* elméletet vallják és használják-e. Abszurd volna arra számítani, hogy az ilyen „teóriák” (közösségi nyelvek), a kezdeményező meglátásai bármily pregnánsak legyenek is, *együttműködő módon* bármiféle „progresszív” úton kifejthetők vagy csiszolhatók, illetve a kutatási tervek vagy „formális” bizonyítások bármiféle konvencionális kánonjai szerint ellenőrizhetők volnának. Tagadhatatlan, hogy az ilyen „elméletek” gazdagítják követőik szakmai érzékenységét; mégha a követő „olvasata” az elméletről szükségképpen idioszinkráziás jellegű, és úgy sem mondható, hogy a követő saját látásmódját ne táplálta volna. Az azonban elmondható, hogy az „iga-

zolás logikájának" alkalmazása ilyen megfogalmazásokra a tudományos szerepjátszás egy formája, s csupán homályt szülhet!

c) A fent említett „sejten belüli” kommunikációs problémákat, jóllehet súlyosságukat tekintve eltérnek a különböző pszichológiai tanulmányokban, bizonyos fokban *tipikusnak* kell tekinteni minden olyan pszichológiai stúdiumban, amely a cselekvés vagy élmény emberi érdeklődésre érdemes tartományait célozza meg. A közösségi nyelvek vagy „elméletek” *értékelésének* nagy kérdésével kell szembekevernünk — amely *semmilyen* tudományban (vagy tudományos diszciplínában) nem tekinthető megoldottnak.

d) Álláspontom egy másik folyamánya e ponton a pszichológia történetére veti a hangsúlyt. Az elemzés azt sugallja, hogy a mintázatok felfogásának (és kihüvelyezésének) a képessége, mely a természetes és/vagy tudományos nyelv szókincsének „takaros” használatában rejlik — s olyan folyamatokban, mint a jelentős metaforák alkalmazása — oly roppant bonyolultak és kényesek, hogy ellenállnak a modellezésnek bármely információfeldolgozó vagy mesterséges intelligencia programmal. Ez nem csupán praktikus, de (ahogy elegendő hely birtokában megmutatnám) elvi korlátot jelent! Ez egyike azon területeknek, ahol a „kognitív tudomány” optimizmusát a pszichológiát egységesítő adekvát paradigma megalkotását erőteljesen meg kell kérdőjeleznünk. A legáltalánosabban kifejezve, álláspontom az emberi univerzumnak — a természetes nyelv erőforrásait felhasználó — pontos diszkriminációi és a — bármennyire is ezoterikus jellegű — szakmai tudás közötti folytonosságot hangsúlyozza. Aláhúzza azt a körülményt, hogy az úgynevezett technikai nyelvek — akár a természettudomány, akár a pszichológiai vagy társadalomtudományok, a „kemény” embertudományok nyelveiről legyen szó — a természetes nyelvből átemelt differenciációkat fejlesztenek tovább, s értelmezésükben és használatukban megőrzik függetlenségüket a természetes nyelvbe beágyazott kontextustól. A részletes és takaros leírás nem szerény vagy könnyű feladat: valójában ez minden valamirevaló tudásnak a leglényegesebb alapja, tulajdonképpeni teste.

Egyfajta erős értelemben a pszichológiát már megalapozták, mielőtt tudományként megjelent volna. Nagyra értékeljük a pszichológiának a természetes nyelvben kódolt forrásait, mely azok érzékenységeiben rejlik, akik ezt jól használják, s annak biztosítása, hogy e tudás ne degradálódjék, ne torzuljon el, ne pusztuljon ki a szakmai fogalomalkotás során, legyen azok legfőbb szellemi felelőssége, akik az emberi tényezőket kutatják. Ilyen felelősséget élményeikben elszegényedett vagy funkcionálisan tanulatlan emberek nem vállalhatnak fel. Minthogy a pszichológiai stúdiók feladata nem az, hogy *kitűrjék* a természetes nyelvben stabilizált értelmi teljesítményeket, hanem hogy e tudást finomítsák és kiterjesszék, művelőinek *rendkívüli* kapacitással kell rendelkezniük a belső és külső világ diszkriminációjában, és a nyelv pontos és hajlékony feltérképezésében.

S a széles változatosságot mutató pszichológiai stúdiumok minden egyes területen gazdag és specializált érzékenységet kívánnak meg a kutatóktól, mely releváns a kérdéses jelenségtartománnyal. Ez annyit jelent, hogy a pszichológiai stúdiumok együttesen jóval inkább heterogén jellegű erőfeszítéseket követelnek (művelőik háttéréhez és készségeihez viszonyítva), mint a kutatás bármelyik újabb intézményesített ágazata.

(Gyenge Valéria fordítása)

A kézirat elfogadva: 1988. november

SIGMUND KOCH

HUMANITIES AND PSYCHOLOGICAL STUDIES

The author presents a list of pathology of inquiry, that is, the main items of cognitive pathologies. Then he analyses the consequences that inquiry often regards knowledge as the result of „processing” rather than discovery. He thinks that the pathological symptoms of the inquiry and especially the trend towards a meaning do not belong only to psychology. This trend is independently imposed both science and the arts by common historical factors, such as those he tries to identify in referring to the „coziness” of meaning.

As for psychology itself he believes that the century-long exploration of the feasibility of modelling psychology on natural sciences has had little success. Both historical and principled considerations show that psychology cannot be an integral science, or even a *coherent* field of scholarship. Over large ranges of its illimitable subject matter, psychological research must be seen as more akin to humanistic than to scientific inquiry. The highly perspectival and sensibility-dependent of psychological knowledge will insure the fractionation of psychology into diverse problematic areas and, within these, diverse research groups guided by differing conceptual frames. An analysis of definition and communication in natural and technical languages — which sees definition in terms of *perceptual training* rather than reduction to a putative „observation base” — entails that psychology must, in principle, comprise many language communities speaking parochial and largely incommensurable languages. These circumstances should finally be acknowledged by replacing „psychology” with some such locution as „the psychological studies”.